

ONDANKBAARHEID
Over een 'schandalige' gedachte bij
José Ortega y Gasset

Jacques De Visscher

Tot in de jaren zestig was de Spaanse filosoof José Ortega y Gasset (1883-1955) in het Nederlands taalgebied een veelgelezen auteur. Zijn beroemdste boek, *De opstand der horden*, geschreven tussen 1926 en 1929, kende in Nederlandse vertaling in 1962 een twaalfde druk, maar naast dit werk waren zeker nog tien andere titels gemakkelijk verkrijgbaar. Tenslotte leerden velen Ortega kennen via een schitterende monografie van de hand van J.H. Walgrave, *De wijsbegeerte van Ortega y Gasset*, verschenen in 1957 als het aula-pocket 11 en later meerdere keren herdrukt.

Vandaag behoort Ortega y Gasset in ons taalgebied tot de auteurs die alleen wat oudere lezers zijn vertrouwd en die men nagenoeg uitsluitend in een antiquariaatsbestand aantreft. Hij wordt niet meer zo vaak geciteerd; vermoedelijk is hij in de tweede helft van de jaren zestig vanwege zijn 'conservatisme' in ongenade gevallen. Bovendien klinkt een titel als 'De opstand der horden' toch pathetisch-elitair in een tijdperk dat emancipatorisch wil denken. Er schort inderdaad iets aan deze titel zoals J. Brouwer hem in 1933 heeft vertaald uit het Spaans (*La Rebelión de la Masas*) waarin het woord 'horde' niet voorkomt. De al genoemde Walgrave heeft het daarom uitdrukkelijk over een misleidende vertaling van de titel:

Het Nederlandse woord 'horde' geeft de betekenis van Oregea's *masa* niet goed weer. Een horde is een wilde ongeordende bende. De *masa* integendeel is een structurelement, dat in elke beschaving, ook de hoogst ontwikkelde, wordt gevonden. Het betekent ongeveer hetzelfde als bijvoorbeeld het oud-Griekse *hoi polloi* (de velen); een term die nog door Gregorius van Nazianze wordt gebruikt om de eenvoudigen aan te duiden, die niet zoals *hoi oligoi* (de weinigen) een persoonlijk doordachte en verantwoorde wereldbeschouwing bezitten.¹

We kunnen Ortega's 'Opstand van de massa's' dan ook begrijpen als een polemische analyse van de omkering van kwaliteit in kwantiteit, waarin sociologische en psychologische beschouwingen op de een of andere manier een filosofische ondertoon en binding vertonen. Voor de Spaanse auteur verkeert een beschaving in crisis wanneer het kwantitatieve het op het kwalitatieve haalt, wanneer het andere niet iets anders is, wanneer de echte differenties of verschillen wegvallen, wanneer het steeds maar meer en luider en harder en veelvuldiger de plaats innemen van wat volstaat en uniek is en van wat overzichtelijk blijft. In die zin heeft zich in de voorbije honderd jaar een nieuw feit voorgedaan: het

kwantitatieve en het vele hebben zich op het kwalitatieve en het enkelvoudige gerevancheerd. Filosofischer uitgedrukt: de functionele en formele voorwaarden zijn belangrijker geworden dan het eigenlijke, materiële of het wezenlijke.

Dit massale en dit ongedifferentieerde kunnen, zo meent Ortega, geen oog hebben voor de werkzame historiciteit van ons bewustzijn en van de wijze waarop wij ons in de wereld oriënteren. In de versnippering van het kwantitatieve, dat de eigenheid der dingen verstikt, realiseren we ons nauwelijks of niet dat we culturele erfdragers zijn met zowel een materieel verleden als een materiële toekomst. Dit is trouwens de draagwijdte van de betekenis van de schatplicht ten aanzien van de traditie: beseffen dat we veel aan het verleden te danken hebben, zoals de materiële cultuur en de actualisering van onze redelijke vermogens, en dat we voor de komende generaties de plicht hebben geen schatten verloren te laten gaan, maar door te geven. Dit nu ontbrekende retrospectief en prospectief historisch bewustzijn houdt uiteindelijk een feitelijke ondankbaarheid in: de massamens (of de mens van het primair kwantitatieve) gaat, volgens Ortega, zomaar met de dingen om alsof ze hem, zonder inspanning van anderen, gegeven zijn, en dan volgt in zijn *Rebelión* een conclusie die onze zin voor correctheid schokt :

Voor mij is het grote verschil tussen het voordeel dat de gemiddelde man heeft van de wetenschap en de geringe dankbaarheid die hij daarvoor heeft – of liever, helemaal niet heeft – het meest ontstellende. Ik kan mij zulk een gemis aan dankbaarheid, die evenredig is aan de ontvangen weldaden, alleen verklaren als ik bedenken dat in Midden-Afrika de negers ook in auto's rijden en aspirine slikken... De Europeaan die begint te overheersen, is, met betrekking tot de ingewikkelde beschaving waarin hij geboren is een primitief mens, een barbaar die door een toneelluikje op 's levens schouwtoneel is gekomen, hij is een 'indringer van beneden af'.²

Is het schandalig wat Ortega als stelling poneert? Wil hij echt niet dat zwarten in Afrika (of waar ook) met de auto rijden en wil hij hen de aspirines ontzeggen? In onze moralistische verontwaardiging van Ortega's gedachte (en van het taalgebruik van de vertaler) zouden we tot die conclusie kunnen komen. Een cultuur-filosofische lectuur die minder haastig is, kan echter wel een ander schandaal onthullen: onze kloof tussen het gebruik van de dingen en het inzicht van hun historiciteit. Ortega bedoelt dat wij in een situatie zijn terecht gekomen waarin we alleen nog argeloos en gedachteloos met datgene wat beschikbaar is kunnen omgaan. De mens die een mens van het kwantitatieve is geworden kan geen oog meer hebben voor de oorspronkelijkheid van de dingen, van de techniek en van de wetenschap die aan zoveel ten grondslag ligt; het wonderbaarlijke ontsnapt hem. Ortega stelt:

Men kan niet anders dan barbaarsheid verwachten van degene die zich aldus gedraagt. En vooral als, (...) deze onverschilligheid voor de wetenschap als zodanig

misschien sterker dan waar ook tot uiting komt bij de technici zelf, zoals bij doktoren, ingenieurs, enzovoort, die hun beroep plegen uit te oefenen met een gemoedstoestand, die wezenlijk gelijk is aan die van degene die er zich mee tevreden stelt een auto te gebruiken of een tube aspirine te kopen, zonder dat er enige innerlijke samenhang is met het lot der wetenschap of der beschaving.³

Dit geldt voor de Spaanse filosoof niet alleen voor de producten van de techniek, maar evenzeer voor de andere vitale beginselen zoals politiek, recht, kunst, moraal en religie: zij bevinden zich in een monsterachtige crisis omdat wij hun samenhang met de beschaving niet langer vatten, omdat wij hun historiciteit niet onderkennen. In die zin is onze ondankbaarheid geen moralistisch te beoordelen onwilligheid, maar een beschavingsfeit. Deze ondankbaarheid gaat samen met de ontworteling die erin bestaat dat we in de omgang met de dingen en met de instituties van onze maatschappij niet tegelijk in staat zijn aan de identiteit van de beschaving te participeren. Enerzijds zijn we *van* de wereld die ons in die wereld inlijft en oriënteert, maar anderzijds raken we beroofd van die wereld (de aarde) die ons heeft gevoed, omdat een vergetelheid – de innerlijke samenhang – onze ‘verworteling’ doorknipt. Het gebruik wordt consumptie en de omgang vrijblijvend, zodat ondankbaarheid ons lot wordt. In die zin zijn we het slachtoffer van de verzelfstandiging (of objectivering) van de dingen, van de kennis, van de omgangsvormen en van datgene wat we geloven of schoon vinden. We nemen gemakkelijk over wat exotisch is en wat aantrekt; het multiculturele kan dan een mode en een slogan worden, want we hoeven ons om die innerlijke samenhang geen zorgen te maken.

Dit lot is ook de ‘zwarte’ overkomen die in ‘Midden-Afrika’ met ‘de auto rijdt’ en ‘aspirine slikt’. Er is echter een andere samenhang waarop Ortega (helaas) niet wijst. Het kolonialisme en de vele stammenoorlogen hebben in ‘Midden-Afrika’ vele beschavingen ontwricht; de vele westerse interventies hebben onnoemelijk veel westerse producten en cultuurgoederen verspreid die in ‘Midden-Afrika’ moeilijk wortel konden schieten, zodat ze onvermijdelijk verzelfstandigd gebruikt werden en worden – dat wil onder meer zeggen: op een wijze die wij niet begrijpen. Dankbaarheid is hier een onmogelijke opdracht wanneer cultuurgebonden producten als a-cultureel worden voorgesteld. ‘Multiculturaliteit’ wordt dan een gemakkelijke oplossing, maar ze lost ook verschillen op, ze wist differenties in de historische oorspronkelijkheid uit en houdt slechts aan de oppervlakte een exotisme over.

De historische dynamiek leeft niet van een zuiver mono-culturele overdracht; cultuurvermengingen in de traditie zijn in beperkte vorm al meer dan eens vruchtbaar gebleken, we moeten er ons echter voor hoeden culturen te verminken door er oppervlakkig mee te spelen, door met het andere en het vreemde te dwepen en door de innerlijke samenhangen uit het oog te verliezen. Ortega’s beschouwing over ondankbaarheid is dan toch niet zo schandelijk, maar legt

daarentegen een schande bloot, onze vergetelheid dat we voor zoveel bij de anderen in de schuld staan, omdat we op hen onvermijdelijk zijn aangewezen en omdat we dat al te vanzelfsprekend vinden. Hij is een kritisch wijsgeer als hij die evidentie in een ander licht plaatst, ze situeert in ons ondankbare vergeten dat het grootste deel van wat we hebben niet het werk van onszelf is, maar dat het ons is geschonken

door anderen die zich ingespannen hebben om het te scheppen of te verwerven. Welnu, wanneer de mens dit vergeet, miskent hij grondig het werkelijke karakter van dat wat hij heeft. Hij gelooft dat het een spontane gave van de natuur is en, evenals de natuur, onvernietigbaar is.⁴

Noten

¹J.H. Walgrave, *De wijsbegeerte van Ortega y Gasset*, Utrecht-Antwerpen, Het Spectrum, 1959³, pp. 207-208, noot 59.

²*De opstand der horden*, Den Haag, H.P. Leopold, 1962¹², p. 129.

³a.w., p. 128.

⁴José Ortega y Gasset, *Zelfinkeer en verbijstering*, Den Haag, H.P. Leopold, 1949, p. 70.